

17. Zrodla do poselstwa Jana Gninskiego, wojewody Helmskiego, do Turcyi w latach 1677 – 1678 / Wydal i przedmowa poprzedzil Franciszek Pulaski // Biblioteka ordynacyi Krasinskiich. – T.20 – 21. – Warszawa, 1907. – S.s. 359 – 378.

ЗАХАРОВА Н. С.,
кандидат історичних наук, старший
викладач кафедри історії держави
і права
(Дніпропетровський державний
університет внутрішніх справ)

УДК 347.965.2(470.23) «19»

РОЛЬ КАТЕРИНИ АБРАМІВНИ ФЛЕЙШИЦ У СТАНОВЛЕННІ ЖІНОЧОЇ АДВОКАТУРИ

Розглянуто початковий етап професійної діяльності видатного російського та радянського правознавця, першої в Російській імперії жінки-адвоката Катерини Абрамівни Флейшиц.

Ключові слова: історія адвокатури, права жінок, історія юридичної науки.

Рассмотрен начальный этап профессиональной деятельности выдающегося российского и советского правоведа, первой в Российской империи женщины-адвоката Екатерины Абрамовны Флейшиц.

Ключевые слова: история адвокатуры, права женщин, история юридической науки.

The first stage of the professional activities of prominent Russian and Soviet jurist, the first in the Russian Empire woman-advocate Catherina Fleyshtits is considered.

Key words: history of advocacy, women's rights, history of jurisprudence.

Вступ. На початку 2013 р. минуло сто років, як відбулася одна знаменна подія: у Державній Раді Російської імперії було винесено на обговорення законопроект «Про допущення осіб жіночої статі до числа присяжних та приватних повірених». Попередньо цей законопроект був заслуханий у Державній Думі, і там при голосуванні набрав більшість голосів.

Людиною, яка своєю діяльністю спонукала до переосмислення сутності прав жінок у Російській імперії, стала Катерина Абрамівна Флейшиц. Власне, вона і стала «винуватицею» вищезазначених подій. Її спроба розпочати професійну адвокатську діяльність наробила багато галасу у юридичній спільноті, і не тільки. В результаті і з'явився означений законопроект. У поточному 2013 р., крім сторіччя від дня першого публічного обговорення права жінок на доступ до адвокатської діяльності, виповнилося 125 років з дня народження К. А. Флейшиц. Як не прикро, але ці події не знайшли належного відображення у вітчизняній юридичній літературі, залишилися майже непоміченими.

Відзначимо, що в останні роки інтерес до питань адвокатської діяльності жінок у Російській імперії зростає. На цю тему з'являються нові публікації, зокрема, це роботи Т. Ільїної, Г. Решетнікова, Г. Шафороста, у яких розглянуто загальні питання здійснення жінками адвокатської діяльності у Російській імперії у пореформений період. Але увага до особистості першої жінки-адвоката К. А. Флейшиц, до оцінки значення її діяльності як юриста-

практика та науковця у вітчизняній науковій літературі залишається недостатньою. Зважаючи на це, а також на актуальність проблеми прав жінок та рівності можливостей як наукової проблеми, ми і вирішили звернутися до даної теми.

Постановка завдання. Метою даної статті є дослідження чинників, які у Російській імперії на початку XX ст. впливали на допуск жінок до адвокатської діяльності на професійній основі, на прикладі професійної діяльності помічника присяжного повіреного Катерини Абрамівни Флейшиц.

Результати дослідження. Катерина Абрамівна Флейшиц народилася у січні 1888 р. на Полтавщині, у місті Кременчук. Батько дівчинки був юристом, і це відіграло вирішальну роль у виборі нею майбутньої професійної діяльності. Закінчивши з золотою медаллю гімназію, Катерина Абрамівна змушена була виїхати на подальше навчання до Франції, щоб вивчати юриспруденцію. В той час, як в деяких країнах (зокрема, у США) право жінок виступати захисниками у суді було визнане державою ще у 60-х рр. XIX ст., у Російській імперії жінкам навіть не було дозволено отримувати юридичну освіту. К. А. Флейшиц стала студенткою юридичного факультету університету у Парижі [3, с. 156].

За кілька років, закінчивши з відзнакою європейський університет, Катерина Абрамівна повертається в Росію, до Петербургу. Для тих жінок, хто мав можливість вивчати юриспруденцію в університетах за кордоном, існувало ще одне обмеження: дипломи зарубіжних університетів у Російській імперії не визнавалися. Потрібно було скласти кваліфікаційний іспит. І під час цієї процедури, зазвичай, жінкам чинилися всілякі перепони. Для підтвердження свого європейського диплому К.А. Флейшиц мала скласти іспити за курс юридичного факультету одного з російських університетів. Рада Петербурзького університету їй у цьому відмовляє, і Катерина Абрамівна звертається безпосередньо до міністра освіти. Дозволу на складання фахового іспиту довелося чекати тривалий час. Врешті, незважаючи на бюрократичні перепони, К.А. Флейшиц успішно склала екстерном іспити та отримала диплом першого ступеня [7, с. 184].

Слід зазначити, що, незважаючи на проголошену модернізацію та прагнення лібералізувати законодавство, у Російській імперії продовжували діяти архаїчні норми. Зокрема, у російському законодавстві навіть на початку XX ст. зберігалися положення, що відображали патріархальні гендерні стереотипи. К.А. Флейшиц згодом, вже у середині XX ст., розповідала своїм студентам про один з таких випадків. Будучи молодою заміжною жінкою, Катерина Абрамівна вирішила поїхати з подругою на відпочинок. Але невдовзі після початку подорожі її затримали та змусили повернутися додому у супроводі поліцейських, оскільки в неї не було з собою ніякого документа, що підтверджував би згоду її чоловіка на її самостійне переміщення [8, с. 5].

Після успішного складання іспитів Катерина Флейшиц отримала посаду помічника присяжного повіреного округу Петербурзького окружного суду. Якщо вимоги до самих присяжних повірених у нормативних актах того часу окреслені досить чітко [9, с. 49], то вимоги до їх помічників не були нормативно визначеними. Рішення про затвердження помічників присяжних повірених приймали ради присяжних повірених, а їх відсутності – окружні суди. Відповідно, і вимоги до кандидатів у помічники присяжних повірених у різних місцевостях імперії були різні, досить часто питання про затвердження того чи іншого помічника вирішували різні суб'єктивні фактори [4, с. 6].

Помічник присяжного повіреного перебував у статусі «стажиста». Після п'яти років такого стажування помічник мав можливість сам стати присяжним повіреним. Оскільки вартість послуг присяжних повірених була досить високою, іноді люди зверталися саме до їхніх помічників, які теж мали повноваження захищати інтерес клієнта у суді [4, с. 7]. Тож невдовзі після свого призначення К.А. Флейшиц отримала можливість представляти інтереси трьох підзахисних у справі про дрібну крадіжку.

Проте їй так і не вдалося виступити в ролі захисника. З самого початку слухання прокурор почав вимагати відсторонення її від справи. Катерина Абрамівна вступила у полеміку

з прокурором і доводила своє право бути захисником у суді, посилаючись на положення законодавства, у яких не містилося жодної прямої заборони жінкам бути адвокатами. Дійсно, ст. 355 «Учреждения судебных установлений» 1864 р. визначає вичерпний перелік обмежень для кандидатів на посаду присяжних повірених. І обмежень через статтю тут немає [9, с. 49]. У даному випадку відсутність прямої заборони жінкам займатися окремими видами діяльності пояснюється не демократичним характером державної політики. Просто в ті роки мало хто міг припустити, що жінки стануть обирати юриспруденцію як професію, і це явище згодом набуде масового характеру.

Аргументи, які наводила К.А. Флейшиц на користь своєї можливості брати участь у процесі в якості захисника, не справили ніякого враження на прокурора. Він продовжував стверджувати, що у законі має бути прямо зазначено, що жінки допускаються до адвокатської діяльності. Оскільки на той момент такого дозволу не існувало – то і діяльність К. А. Флейшиц як захисника на процесі є незаконною. У зв'язку з цим прокурор вимагав від суду заборонити їй виконувати функції захисника. Проте суд у цій суперечці підтримав жінку-адвоката, не знайшовши порушень закону у факті виконання нею функцій захисника. Тоді прокурор, порушуючи процесуальні правила, залишив засідання, зірвавши тим самим процес. Г. Решетников припускає, що ці дії прокурора були санкціоновані тогочасним міністром юстиції І. Щегловітовим, оскільки порушення, на яке пішов прокурор у цьому випадку, було досить серйозним [7, с. 185]. Ці події засвідчили, що реформування правової системи не супроводжувалося змінами у правосвідомості більшості російського суспільства, особливо правлячих кіл.

Після відсторонення К.А. Флейшиц від процесу міністр юстиції Російської імперії Щегловітов звернувся до Сенату за роз'ясненням, чи мають право жінки виступати захисниками у кримінальному процесі. Ухвалою Сенату жінкам було дозволено брати участь у якості захисників виключно у цивільному процесі. За наполяганням Петербурзької судової палати Катерину Флейшиц було виключено з помічників присяжних повірених. Водночас окремі станові спільноти присяжних повірених ігнорували вищезазначену ухвалу Сенату та приймали помічниками жінок. Здійснювалося це навіть незважаючи на те, що для керівників цих організацій загрожували дисциплінарною відповідальністю [7, с. 184-185].

Після цього шлях в адвокатуру для К. А. Флейшиц виявився закритим назавжди. Але вона не залишила юриспруденцію. Катерина Абрамівна почала займатися науковою діяльністю під керівництвом відомих російських цивілістів Й.О. Покровського та М.Я. Пергаменту [3, с. 156].

Тим не менш, обставини участі К.А. Флейшиц у кримінальному процесі у якості захисника ще тривалий час обговорювалася у суспільстві та пресі. Заборона К. Флейшиц виступати адвокатом активізувала також і діяльність жіночих організацій. Зокрема, завдяки наполяганням цих організацій та підтримці з боку значної частини суспільства, у 1911 р. було нарешті запроваджено зміни до законодавства, які дозволяли жінкам здобувати вищу юридичну освіту в російських університетах.

За активної участі жіночих організацій було розроблено законопроект, що надавав жінкам-юристкам рівні з колегами чоловічої статі професійні права. Як вже зазначалося, у Державній Думі, де був досить сильний вплив ліберальної інтелігенції, законопроект був підтриманий. Щоб стати законом, він мав бути схвалений Державною Радою.

У Державній Раді два дні йшло бурхливе обговорення цього законопроекту. Для більшості депутатів виявилось неприйнятним надання можливості жінкам виконувати функції адвокатів. У своїх виступах проти законопроекту ці чоловіки наводили найбезглуздіші, з сучасного погляду, аргументи: стверджувалося, зокрема, що жінки є нерозвинені та юридично неосвічені, що вагітність та народження дітей буде заважати виконанню функцій адвоката, що адвокати-жінки будуть створювати дискомфортну ситуацію для суддів-чоловіків тощо. Проте на захист права жінок займатися адвокатською діяльністю виступило чимало депутатів, на підтримку права жінок займатися адвокатською діяльністю виступив і відомий російський правник Анатолій Федорович Коні [10, с. 53].

Аргументи А.Ф. Коні, які він наводив своїм опонентам, на нашу думку, заслуговують окремої уваги. Так, Анатолій Федорович стверджував, що присутність адвокати, навпаки, буде стримувати чоловіків-суддів від недисциплінованих висловлювань та вчинків. Тим більше, зважаючи на публічність судових процесів, присутність жінок в залі суду ніяким чином на рішення суддів не впливала. Ще одним доводом на користь допуску жінок в адвокатуру А.Ф. Коні наводив наступний: «Женщина не будет сидеть в трактире и здесь же писать полуграмотные прошения за рюмку водки», – вказуючи тим самим на більш сумлінне ставлення з боку жінок до виконання обов'язків адвоката. Врешті, основним мотивом протесту чоловіків проти жінок-адвокатес, на думку А.Ф. Коні, був страх перед зростаючою конкуренцією [10, с. 55].

Незважаючи на підтримку значної частини суспільства, законопроект при голосуванні у Державній Раді не набрав достатньої для ухвалення кількості голосів, і право жінок на вільний вибір професії залишилося обмеженим ще на кілька років. Попри цю невдачу, сам факт появи такого законопроекту мав велике значення. Його публічне обговорення означало, що права жінок вже усвідомлюються громадськістю як окрема категорія прав. Також ця ситуація свідчила про те, що у правосвідомості російського суспільства поступово поширюється усвідомлення прав жінок як категорії природних, невід'ємних прав.

Що стосується К.А. Флейшиц, то вона вела активну викладацьку та наукову діяльність. Основною сферою її наукових інтересів були питання цивільного права, а також авторського права. У 1917 р., після Лютневої революції та надання жінкам доступу до юридичних професій, Катерина Абрамівна стала магістром цивільного права і розпочала науково-викладацьку діяльність. Протягом певного часу вона навіть поєднувала викладацьку роботу з роботою юрисконсульта в ленинградському відділенні Держбанку [3, с. 157]. Катерина Абрамівна підготувала кілька поколінь юристів та залучила до наукової діяльності у галузі цивілістики декількох своїх учнів, які згодом стали відомими вченими [6, с. 455]. Але до адвокатської діяльності вона так і не повернулася.

Висновки. Розглянуті нами обставини виконання К.А. Флейшиц адвокатських функцій та чинники вимушеного припинення нею адвокатської діяльності дозволяють зробити такі висновки. Переважна більшість населення Російської імперії наприкінці XIX – на початку XX ст. мала правосвідомість, базовану на патріархальних установах. Не були винятком також і високопосадовці. Тому жінка сприймалася як неповноцінна істота, що, відповідно до своєї обмеженості, повинна мати менший, у порівнянні з чоловіками, обсяг прав. Проте під впливом жіночих рухів у Західній Європі та США в Російській імперії також формуються групи населення, жіночі організації, які відстоювали рівноправність жінок і чоловіків, у тому числі й у виборі професії.

К.А. Флейшиц – перша жінка-професійний адвокат – своєю діяльністю привернула увагу суспільства до необґрунтованих обмежень за ознакою статі, що існували у цій сфері. Завдяки їй у цей період проблема допуску жінок до адвокатської діяльності була вперше сформульована, набула суспільного резонансу, зроблено перші кроки до її практичного розв'язання. Значний рівень суспільної підтримки допущення жінок в адвокатуру, на нашу думку, свідчать про поступове формування елементів громадянського суспільства.

Список використаних джерел:

1. Биография Е.А. Флейшиц // Правоведение. – 1958. – № 2. – С. 165.
2. Бігун С. Право на кар'єру: У пошуках професійної гармонії [Електронний ресурс] /С. Бігун //Юридична газета. – 2007. – № 10, 8 березня. – Режим доступу: <http://www.yur-gazeta.com/article/1065/>
3. Восьмидесятилетие заслуженного деятеля науки РСФСР Е.А. Флейшиц //Правоведение. – 1968. – № 2. – С. 156–157.

4. Ильина Т.Н. Роль помощников присяжных поверенных в обеспечении правосудия в мировых судах в России второй половины XIX – начала XX в. / Т. Н. Ильина // Мировой судья. – 2010. – № 2. – С. 5–7.
5. Ильина Т.Н. Femina et Femida: к вопросу о женской адвокатуре в дореволюционной России / Т. Н. Ильина // История государства и права. – 2012. – № 18. – С. 22–24.
6. Маковский А.Л. Екатерина Абрамовна Флейшиц /А.Л. Маковский //Видные ученые-юристы России (Вторая половина XX века). Энциклопедический словарь биографий /под ред. докт. юрид. наук В. М. Серых. – М. : РАП, 2006. – С. 455.
7. Решетников Г.Л. К вопросу о «женской адвокатуре» в дореволюционной России /Г.Л. Решетников // Российский юридический журнал. – 2012. – № 1. – С. 179–186.
8. Поленина С.В. Женский вопрос и строительство социалистического правового государства / С. В. Поленина // Труд, семья, быт советской женщины. – М.: Юридическая литература, 1990. – С. 4–13.
9. Судебные Уставы 20 ноября 1864 года, с изложением рассуждений, на коих они основаны / Издание Государственной Канцелярии. – СПб., 1866. – 452 с.
10. Шафорост Г.М. А.Ф. Кони о женщинах в адвокатуре /Г.М. Шафорост //Конивские чтения: Материалы научно-практической конференции, 24 мая 2002 г. – Владивосток: Изд-во ВГУЭС, 2003. – С. 53–56.

ФІЛОНОВ О. В.,

кандидат юридичних наук, доцент,
декан факультету права
(Донецький юридичний інститут
МВС України)

УДК 321.28(477)«18/19» (045)

БОРЬБА З ТЕРРОРИЗМОМ НА УКРАЇНСЬКИХ ЗЕМЛЯХ У РОСІЙСЬКІЙ ІМПЕРІЇ НАПРИКІНЦІ ХІХ ПОЧАТКУ ХХ СТ.

Присвячено науковому аналізу заходів поліції, жандармерії та спеціальних служб Російської імперії в кінці ХІХ – початку ХХ ст. щодо боротьби з тероризмом в українських землях. Розглянуто та проаналізовано основні напрямки боротьби названих органів проти злочинних угруповань і окремих осіб, які готували й скоїли терористичні акти, на підставі листування співробітників, аналітичного матеріалу періоду, що розглядається, в їх історичній послідовності, зроблено спробу отримати обґрунтовані висновки з вивченого матеріалу.

Ключові слова: поліція, жандармерія, охоронне відділення, філер, агент, екстремізм, тероризм, боротьба.

Статья посвящена научному анализу мероприятий полиции, жандармерии и специальных служб Российской империи в конце XIX – начале XX в. относительно борьбы с терроризмом в украинских землях. Рассматриваются и анализируются основные направления борьбы указанных органов против преступных группировок и отдельных лиц, которые готовили и совершили террористические акты, на основании переписки сотрудников, аналитического материала рассматриваемого периода, в их исторической последовательности, делается попытка получения обоснованных выводов по изученному материалу

